

Fugl i samisk tro og mytologi I

Varanger samiske museum har i samarbeid med Bioforsk Svanhovd utarbeidet informasjon om fugler i samisk tradisjon i Varanger.

Faktaark for prosjektet «Fugleturisme i Midt- og Øst-Finmark», et prosjekt i «Naturarven som verdiskaper (M)»

Samisk tro og mytologi er lite kjent for de fleste i Norge, og også innad i det samiske samfunnet har temaet vært til dels vanskelig og tabubelagt, slik at kunnskap om den førkristne troen har gått tapt. Likevel er en god del bevart, og noe av informasjonen er bevart i skriftlige kilder ført i pennen av vitenskapsfolk, omreisende eventyrere, og prester og misjonærer. Bruken av fugl i forbindelse med matauk er godt kjent i samisk kultur, men det finnes også forestillinger og tro av en litt annen karakter knyttet til fugl, som handler om varsler, værtegn, helbredelse og åndelig virksomhet. Forestillingene som presenteres her ble samlet inn av Amund Helland i hans Topografisk-statistisk beskrivelse over Finmarkens Amt (1905).

Lommen (gáhkko/gákkur)

Samene mente før at lomnebb og andre spissnebbede fuglers nebb hadde en meget spesiell egenskap: piler laget av slike nebb traff alltid målet sitt! Ikke en gang trollkyndige – noaider – kunne verge seg mot en pil laget av lomnebb.

Hører man lommen om morgenen på fastende hjerte, får man ikke melk av husdyrene sine det året.

Tjelden (cagán/cáhkán)

I eldre skriftlige kilder fortelles det at samene før forbannet tjelden når de så den, slik at den skulle falle dø om. Dette var fordi tjelden med sitt skrik og leven alltid ødela jakta, og varslet sel og fugler om at jegeren var på vei.

Skjæra (skire/ruoššakáranas)

Fra Vardø er det fortalt at skjæra kunne varsle prestens død eller forflyttelse. Hvis skjæra skvaldret i nærheten av kirka var det klar beskjed til presten. Hvis den derimot holdt seg nær festningen den gang amtmannen i Finnmark bodde der, var det amtmannen som skulle dø eller forflyttes.

Gjøken (giehka/giekka)

Gjøken er kanskje den fuglen som er mest kjent for å varsle død og ansett som farlig – ikke bare i den samiske kulturen. Hører man gjøken første gang om våren i øst, dør man ikke det året, fordi gjøkens stemme peker mot soloppgangen. Høres den mot vest derimot, dør man i løpet av året, siden gjøkens stemme peker mot solnedgangen.

Flyr gjøken fram og tilbake langs elvene om våren når den akkurat har kommet, er det et tegn på at det blir lite laks den sommeren. Flokker den seg rundt husene til folk, er det et varsel om ulykke eller død.

Lommene har en lang tradisjon i samisk tro og mytologi. Blant annet mente man at piler laget av lomnebb alltid traff målet. Bilder viser en smålom på reiret.

Den som om morgenen på fastende hjerte hører gjøken, vil ikke bli likt av naboene hele resten av året. Man kan avhjelpe situasjonen ved å gå tre ganger rundt et furutre og spise litt av barken.

Lykke

Hakkespetten (deaggačáihni/ deaggačáihne) legger eggene sine i en hul trestamme. Stenger man for hullet flyr hakkespetten og finner et strå eller lignende som den kan åpne stengslet med. Dette strået bringer lykke for den som er så heldige å eie ett.

Varsler og tegn

På den tiden av våren når gjøk, lom, mækregauk (meahkástat/meahkastak), svane (njukča/njuvča) og tjeld kommer til Varanger, skal man ikke gå ut uten å ha spist. For hører man noen av disse fuglene for første første gang med tom mage, er det et dårlig tegn for både våren og sommeren.

Samene sa også at man blir «utskitt», dvs bæsjet på (baikatallat), av disse fuglene, når man ikke har spist noe den dagen, da mislyktes alt: melka blir sur, rømmen blir ikke til smør – eller det blir som smørkattesmør (se eget faktaark II om sagn og eventyr), fisken på hjellen får makk og nepeplanter blir markstukne. Dette var så sikkert at man i mange bygder ikke la rømmen i smørkjerna hvis man var blitt «utskitt».

Man kunne motvirke «utskiting» ved å spise en loddebita (= «fuglebit») – en matbit som man om våren, like etter trekkfuglenes ankomst, spiste om morgenen før man gikk ut.

Snetittingen (állat/állap) kunne også «utskite» folk. Ser man den første gang om våren med tom mage, får man det året utslett og stygg, illeluktende skurv.

© Bjørn Frantzen

Samene hadde ikke stor sans for tjelden. Årsaken var at den med sitt skrik og leven skremte vekk dyrene som samene skulle jakte på.

Diverse

Man skal ikke herme etter fuglene, særlig ikke etter lommen, gjøken og havella (hánná) – da kan man bli stum!

De fuglene som er farligst for menneskene er gjøken (giehka/giekka), lommen (gáhkko/gákkur), snettingen (állat/hállap), spova (guškkástat/guškkástak) og mækregauken (meahkástat/meahkastak).

Kilde

Helland, Amund 1905. Norges folk og land. Topografisk-statistisk beskrivelse over Finmarkens Amt I. Kristiania.

© Bjørn Frantzen

Ifølge gammel overtro i Vardø kunne skjæra (skire/ruoššakáranas) varsle prestens eller amtmannens død eller forflyttelse.

© Terje Kolaas

Hvis man stenger hullet hvor en hakkespett har sine egg, vil fuglen finne et strå for å åpne stengslet. Det brakte lykke for den som eide et slikt strå. På bildet vises en dvergspett.

© Terje Kolaas

Gjøken er i den samiske kulturen kjent for å varsle død. Hvis man om våren hørte gjøken første gang fra øst, var det et tegn på at man ikke skulle dø det året. Årsaken var at lyden kom i retningen fra soloppgangen, men utsiktene var vesentlig dårligere hvis lyden for første gang kom fra vest.

© Bjørn Frantzen

Om våren skulle man ikke gå ut med tom mage. Hørte man nemlig svaner uten å ha spist, var det et dårlig tegn for våren og sommeren.